

УДК 347.2

І.І. Світлак

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правового регулювання
економіки і правознавства,

Вінницький навчально-науковий інститут
Тернопільського національного економічного університету

І.В. Скірський

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового регулювання
економіки і правознавства,

Вінницький навчально-науковий інститут
Тернопільського національного економічного університету

Окремі питання співвідношення цивільно- правового та державного примусу

У статті досліджено особливості реалізації примусу в цивільному праві як комплексу заходів захисту та заходів відповідальності, що є реакцією держави на порушення суб'єктивних прав або невиконання юридичних обов'язків. Визначені характерні риси цивільного примусу, що обумовлені предметом правового регулювання суспільних відносин. Представлено огляд науково-теоретичних поглядів на співвідношення цивільно-правового та державного примусу.

Ключові слова: державний примус, цивільний примус, правовий захист, цивільно-правовий захист, форма захисту, порядок захисту, способи захисту.

И.И. Светлак

кандидат юридических наук, доцент
заведующий кафедры правового регулирования
экономики и правоведения,

Винницкий учебно-научный институт экономики,
Тернопольский национальный экономический университет

И.В. Скирский

кандидат юридических наук, доцент
доцент кафедры правового регулирования
экономики и правоведения,

Винницкий учебно-научный институт экономики,
Тернопольский национальный экономический университет

Отдельные вопросы соотношения гражданско-правового и государственного принуждения

В статье исследованы особенности реализации принуждения в гражданском праве как комплекса мер защиты и мер ответственности, являющиеся реакцией государства на нарушение субъективных прав или неисполнение юридических обязанностей. Определены характерные черты гражданско-правового принуждения, обусловленные предметом правового регулирования общественных отношений. Представлен обзор научно-теоретических взглядов на соотношение гражданско-правового и государственного принуждения.

Ключевые слова: государственное принуждение, гражданское принуждение, правовая защита, гражданско-правовая защита, форма защиты, порядок защиты, способы защиты.

I. Svitlak

*Candidate of Juridical Sciences, docent,
Head of the Department of Economics and Law Legal Regulations
in Vinnitsa Institute of Economics
(branch of Ternopol National Economic University)*

I. Skyrsky

*Candidate of Juridical Sciences, docent,
Docent, of the Department of Economics and Law Legal Regulations
in Vinnitsa Institute of Economics
(branch of Ternopol National Economic University)*

Issues of correlation of civil-law and state coercion

Article examines the features of the implementation of coercion in civil law, as a complex of measures of protection and measures of responsibility, which is a reaction of the state to violation of subjective rights or non-fulfillment of legal obligations; determines the characteristic features of civil compulsion, which are caused by the subject of legal regulation of social relations; presents a review of scientific and theoretical views on the relation of civil-law and state coercion.

Key words: state coercion, civil coercion, legal protection, civil protection, form of protection, protection order, methods of protection.

Постановка проблеми

У сучасних умовах важливе значення має формування державою дієвого правового механізму захисту прав учасників цивільних відносин, які реалізуються через відповідні цивільно-правові гарантії. З огляду на це, проблема співвідношення цивільно-правового та державного примусу потребує науково-теоретичного висвітлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичну основу дослідження державного примусу становили праці провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі теорії держави і права, таких як: С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, М. В. Вітрук, О. В. Зайчук, А. П. Заєць, М. С. Кельман, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. Л. Копиленко, В. М. Корельський, В. О. Котюк, О. Г. Мурашин, Ю. М. Оборотов, О. Г. Попкова, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, О. В. Скрипнюк, М. В. Цвік та інші.

У галузевій юридичній літературі значний внесок у розробку досліджуваної проблеми також внесли цивілісти: В. І. Борисова, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, О. С. Іоффе, О. А. Красавчиков, В. В. Луць, М. С. Малєїн, З. В. Ромовська, Є. О. Харитонова та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Оскільки в окремих галузях (адміністративне, кримінальне та інші публічні галузі) відсутня можливість застосування примусу з боку приватних осіб, а лише з боку держави та її уповноваженими органами і посадовими особами, мова йде виключно тільки про державний примус. Натомість, у цивільному праві застосовується дуалістичний підхід до цієї проблеми, відповідно, виділяють публічний та приватний цивільно-правовий примуси. Такий підхід до розв'язання цієї проблеми ґрунтується на сучасних тенденціях розвитку національної правової системи, за

якими вченими обґрунтовується поділ на публічне та приватне право. Відбувається своєрідна правова дифузія (проникнення норм публічного права у сферу особистих немайнових та майнових відносин), що безпосередньо впливає на правовий механізм захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів.

Викладене дає підстави констатувати доцільність ґрунтовного науково-теоретичного аналізу співвідношення державного примусу та цивільно-правового примусу.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є висвітлення особливостей державного примусу з урахуванням його публічного характеру та притаманних цивільним правовідносинам предмету, методу й принципам правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для дослідження особливостей застосування державного примусу в цивільних відносинах доцільно зупинитися на висвітленні суті правового захисту в чинному законодавстві та юридичній літературі.

Право на захист цивільних прав та інтересів закріплено у ст. 15 ЦК України, в якій зазначено, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування і захист свого інтересу, що не суперечить загальним засадам цивільного законодавства [1].

Сучасні доктринальні підходи щодо трактування правового захисту є неоднозначними. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу дослідження правового захисту, представлене С. О. Погрібним на підставі аналізу різних наукових поглядів. Під захистом пропонують розуміти дії уповноваженої особи, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, які у передбаченому законом порядку зобов'язані вжити заходів для поновлення порушеного, оспореного чи невизнаного цивільного права [2, с. 108].

На нашу думку, у визначенні, сформу-

льованому С. О. Погрібним, не вказана така важлива ознака правового захисту цивільних прав, як державно-примусовий характер. Саме на дану особливість правового захисту звертали увагу українські вчені-цивілісти (З. В. Ромовська, Є. О. Харитонов, О. А. Підпригора, В. О. Сумін).

Як убачає З. В. Ромовська, однією з гарантій здійснення особою свого права є правовий захист, тобто державно-примусова діяльність щодо забезпечення виконання юридичного обов'язку та відновлення порушеного права. Саме реалізація державного примусу є головним у суті правового захисту [3, с. 480]. Забезпеченість суб'єктивного права можливістю державного примусу – це його невід'ємна якість, і така можливість існує не паралельно з іншими, закріпленими в суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим, тому що без цього вони не були б юридичними можливостями [4, с. 422].

Зазначене вище дає підстави констатувати, що у застосуванні примусу з боку держави при захисті суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів, використовується низка способів, які визначені у чинному цивільному законодавстві.

Однак слід зазначити, що чинний ЦК України не містить легальної дефініції поняття «спосіб захисту», тому в цивільній науці, присвяченій різним аспектам захисту суб'єктивних цивільних прав, ученими дана правова конструкція тлумачиться неоднозначно. Виключно через аналіз названих способів захисту цивільних прав, указаних у ст. 16 ЦК України, та правил застосування способів захисту І. О. Ромашенко пропонує розглядати їх зміст та ознаки, оскільки акти цивільного законодавства України не містять легального визначення способу захисту цивільних прав, що, відповідно, певним чином ускладнює процедуру з'ясування його сутності та притаманних йому ознак [5, с. 3].

Детальний аналіз різних наукових думок щодо цього поняття здійснила О. П. Кулініч і дійшла загального висновку, що спосіб захисту – це захід цивільно-

правового примусу [6, с. 224]. На наш погляд, авторка таким підходом не розв'язала існуючої термінологічної проблеми, а навпаки, ускладнила, об'єднуючи «спосіб захисту» та «цивільно-правовий примус». За змістом це різні правові конструкції і їх не можна ототожнювати.

Авторам імпонує позиція стосовно цієї проблеми Р. А. Майданника, який дотримується розуміння способів захисту суб'єктивних цивільних прав як правоохоронних заходів у вигляді закріплених законом або договором матеріально-правових заходів примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених, оспорюваних прав і вплив на порушника [7, с. 10].

Подібний підхід до розкриття змісту способів захисту формулює і В. І. Борисова: «способом захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів є визначені законом або договором матеріально-правові заходи, спрямовані на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника» [8, с. 346].

Неоднозначність науково-теоретичних підходів щодо визначення понять «захист права», «форма захисту», «порядок захисту», «способи захисту», а також відсутність відповідних законодавчих дефініцій призводить до ототожнення, підміни або неправильного використання названих термінів. На наш погляд, «засоби» та «форми» захисту є не тотожними поняттями, а структурними елементами загальної системи захисту цивільних прав та інтересів.

Під формою захисту розуміється комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів із захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів [7, с. 353]. Ураховуючи доробки сучасної цивільно-правової науки щодо диференціації існуючих форм захисту, вважаємо, що найбільш прийнятною класифікаційною ознакою є суб'єкт, який правомочний здійснювати захист суб'єктивних прав. Виходячи з даного критерію, традиційно виділяють дві форми захисту - юрисдикційну та неюрисдикційну. Під юрисдик-

ційною формою захисту розуміють порядок захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних цивільних прав й інтересів, який здійснюється спеціально уповноваженими на те державою органами з властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності. Неюрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів являє собою сукупність дій управомочної особи з відновлення порушеного права без звернення за захистом цього права до уповноважених державних органів й організацій. Оскільки остання форма немає характеру публічності (державного примусу), вона не є предметом нашого дослідження.

Такий поділ форм захисту, де за основу для класифікації береться саме суб'єкт, що здійснює заходи державного примусу, є визначальним для характеристики повноважень такого суб'єкта. Зокрема, юрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів реалізується в судовому, адміністративному та нотаріальному порядках.

Судова форма захисту, на нашу думку, є основною. Адже надійний захист цивільних прав та інтересів може бути тільки тоді, коли в суспільстві існують реальні можливості реалізації цього захисту. З цієї позиції саме юрисдикційний, зокрема, судовий захист, який полягає у можливості застосування примусу до правопорушника є ефективним та дієвим. У зв'язку з цим законодавець перерахував у ст. 16 ЦК України такі важливі способи судового захисту, які мають право обирати суб'єкти порушеного права. Така свобода вибору виду, способу захисту, на нашу думку, витікає з диспозитивної природи цивільних правовідносин і залежить не стільки від форми захисту, скільки від специфіки права, що захищається, характеру порушення тощо.

Окремі автори акцентують увагу лише на судових способах захисту, під якими розуміють передбачені законодавством і вживані судом заходи державного примусу, спрямовані на примусову реалізацію прав та інтересів особи [9, с. 126]. Таке розуміння судових способів захисту, на дум-

ку О. В. Бігняка, звучує їх правову природу, крім цього, при захисті прав особа має право самостійно обрати спосіб захисту, передбачений законодавством, та скористатися адміністративною формою захисту, відповідно до якої уповноважені органи застосують заходи примусу, які будуть спрямовані на дієвий захист і реалізацію прав [10, с. 46]. Позиція О. В. Бігняка має законодавче підґрунтя, тому що, крім названої ним форми захисту цивільних прав, чинне законодавство передбачає ще одну юрисдикційну форму захисту цивільних прав - нотаріальну.

В. І. Борисова всі способи захисту цивільних прав та інтересів диференціює за таким критерієм, як результат і характер наслідків їх застосування для відновлення порушеного права. Саме результат і буде виступати відправним началом для вибору суб'єктом порушеного права оптимального способу його захисту. За визначеним критерієм усі способи захисту цивільних прав та інтересів вчена поділяє на три групи:

1) способи захисту, застосування яких дозволяє підтвердити (засвідчити) право, що захищається, або припинити (змінити) обов'язок;

2) способи захисту цивільних прав, застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення права;

3) способи захисту цивільних прав, застосування яких має за мету відновити порушене право і (або) компенсувати втрати, понесені у зв'язку з його порушенням. Такий результат може бути досягнуто шляхом відновлення становища, що існувало до порушення права; визнання правочину недійсним; відшкодування збитків; компенсації моральної шкоди [8, с. 347-350].

О. В. Бігняк, враховуючи існуючі способи захисту прав, умовно їх згрупував як способи профілактичного характеру та способи примусового здійснення прав і виконання обов'язків, які отримали пряме законодавче закріплення, які не можуть бути залежними від форми захисту [10, с. 107].

У межах юрисдикційної форми захисту В. І. Борисова виділяє загальний і спеці-

альний порядок захисту порушених прав. За загальним правилом, захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється в судовому порядку [8, с. 353]. Спеціальним порядком захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, на думку вченої, є адміністративний порядок.

Захист цивільних прав у основному ґрунтується на судовому порядку захисту, тому не випадково В. І. Борисова називає адміністративний порядок захисту цивільних прав спеціальним або не типовим для цивільних відносин. Використання адміністративного порядку захисту цивільних прав та законних інтересів, на нашу думку, так само як і при судовому захисті, має спільну мету – реальне відновлення порушеного суб'єктивного цивільного права шляхом застосування відповідних способів захисту, але поряд з цим має певні відмінності. В суб'єктів цивільних правовідносин є альтернатива між судовим і адміністративним порядком захисту своїх прав. Хоча адміністративний порядок захисту цивільних прав застосовується лише у випадках, передбачених законом, рішення, прийняте публічними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для подальшого звернення за їх захистом до суду, що є додатковою гарантією захисту.

Відповідно до ст. 17 ЦК України захист цивільних прав та інтересів здійснюється Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування [1].

Безпосередньо зміст адміністративного порядку захисту полягає в оскарженні дій і актів державних органів за ієрархічним принципом у вищій по відношенню до них орган виконавчої влади або ж у прийнятті державними органами, наділеними відповідними повноваженнями, рішень із використанням способів захисту цивільних прав, передбачених ст. 16 ЦК України при дотриманні процедури, встановленої нормативними актами. Тобто, в будь-якому випадку суб'єктами, що здійсню-

ють адміністративний порядок цивільних прав, є виключно суб'єкти, наділені владними повноваженнями.

Досліджуючи особливості застосування адміністративного порядку захисту цивільних прав, О. А. Кузнєцова диференціює суб'єктів, які здійснюють цивільно-правовий захист порушених цивільних прав у адміністративному порядку за ієрархічною підпорядкованістю. Вчена також акцентує увагу на тому, що під час адміністративного порядку захисту цивільних прав доцільно враховувати, у яких відносинах перебуває потерпілий та особа, яка порушила права (координації або субординації) [11, с. 44]. У першому та другому випадках можливим є адміністративний порядок захисту, але сам механізм такого захисту буде різним.

Відповідно до ч. 3 ст. 17 ЦК України, орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування здійснюють захист цивільних прав та інтересів у межах, на підставах та у спосіб, що встановлені Конституцією України та законом [1].

Чинне законодавство не містить повного та вичерпного переліку способів цивільно-правового захисту, які використовуються в адміністративному порядку. На підставі аналізу загального та спеціального законодавства з досліджуваного питання можна назвати основні способи адміністративного порядку захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів:

1) скасування вищестоящим уповноваженим органом актів підвідомчих їм органів виконавчої влади;

2) зупинення дії нормативно-правових актів нижчестоящих органів;

3) визнання дії (бездіяльності) посадової особи неправомірними.

Ураховуючи специфіку цивільно-правових відносин, плінність цивільного законодавства, в сучасних умовах способи захисту цивільних прав в адміністративному порядку можуть змінюватися і доповнюватися в залежності від вимог суб'єкта, який формулює заходи захисту для усунення порушення та відновлення

права, а також від компетенції уповноваженого державного органу.

А. І. Дрішлюк до способів адміністративного порядку захисту цивільних прав відносить використання органами державної влади та місцевого самоврядування, наділеними юрисдикційними повноваженнями, способів захисту цивільних прав, установлених ст. 16 ЦК України [4, с. 444]. Дана теза свідчить ще раз про те, що адміністративна форма (порядок) захисту в чинному законодавстві не знаходить належної правової регламентації та поширення, хоча даний порядок захисту має низку переваг (відсутність формалізованих вимог до скарги; можливість самотійно формулювати захід захисту; відсутність держмита тощо).

Цивільне законодавство, зокрема ст. 18 ЦК України, передбачає також можливість застосування ще однієї юрисдикційної форми захисту цивільних прав – нотаріальної, шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановленому законом. Дана нотаріальна дія є основним позасудовим безспірним способом примусового виконання зобов'язань, що дозволяє кредитору при дотриманні певних формальних вимог за допомогою нотаріуса здійснити швидке відновлення порушених прав у разі невиконання боржником своїх обов'язків. Застосування такого засобу позасудового захисту цивільних прав юридичних та фізичних осіб як вчинення виконавчого напису нотаріусом набуває сьогодні широкого застосування. Порядок правового регулювання діяльності нотаріату в Україні визначений Законом України «Про нотаріат» [12] та Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [13].

Отже, національне законодавство, що регулює цивільні правовідносини передбачає альтернативні варіанти захисту цивільних прав, що полягає у законодавчо закріпленій можливості вибору форм (судова, адміністративна, нотаріальна) та відповідних способів захисту цивільних прав й інтересів. Наявність декількох форм захисту ставить перед суб'єктом,

права чи інтереси якого порушені, проблему розмежування їх використання та вирішення питання про доцільність і ефективність використання того чи того способу захисту.

Способи захисту, що можуть бути використані для захисту суб'єктивних цивільних прав як в судовому, адміністративному, так і нотаріальному порядках неоднорідні за своєю правовою природою. У зв'язку з цим, у цивілістиці превалює поділ на заходи захисту та заходи відповідальності. Такий науковий підхід до диференціації способів захисту свого часу обґрунтували О. С. Йоффе, О. А. Красавчиков й інші цивілісти. Про виділення із заходів державного примусу таких заходів, застосування яких не потребує умов, що встановлені для реалізації юридичної відповідальності, висловлювався і М. Д. Шаргородський. Ця позиція знайшла свою підтримку в науковій праці Ю. М. Андреева, який розмежував заходи захисту від заходів відповідальності на основі ознак, які притаманні цивільній відповідальності. Назване розмежування способів захисту, на нашу думку, витікає також із структури норми права (де заходи захисту передбачені у диспозиції, а заходи відповідальності – у санкції) Так, В. Д. Примака, на відміну від вищеназваних учених, вважає, що розмежування заходів правового захисту і відповідальності може спричинити тільки термінологічну плутанину. Тому вчений пропонує використовувати традиційний погляд на проблему розмежування, зокрема заходи правового захисту – як більш широка категорія, а заходи цивільної відповідальності – як частина останнього [14, с. 28]. Такої ж думки дотримувався і С. С. Алексєєв [15, с. 281] та В. А. Тархов [16, с. 303]. У подальшому В. Д. Примака обґрунтовує необхідність розгляду цивільної відповідальності як складової цілісної структури «засоби захисту цивільних прав – цивільно-правові санкції – заходи цивільної відповідальності», де перші виступають як ціле, другі – як особливе, а треті – як окреме [14, с. 69].

Отже, очевидно, що заходи захисту

та заходи відповідальності мають низку спільних та відмінних ознак. Ураховуючи існування діаметрально різних концептуальних підходів до співвідношення заходів захисту та заходів відповідальності в юридичній літературі, вважаємо, що дана проблема потребує більш глибокого теоретичного дослідження з урахуванням наукових доробок загальнотеоретичних і галузевих наук.

На підставі проведеного аналізу відповідних наукових позицій можна стверджувати, що державний примус у цивільному праві здійснюється у вигляді застосування заходів захисту і заходів відповідальності. Вважаємо, що поділ заходів захисту та заходів відповідальності у цивільному праві є відносним й умовним, адже заходи, які застосовуються, можуть мати різне цільове спрямування і, відповідно, належати різним класифікаційним групам. Вони можуть переміщатися залежно від того чи того класифікаційного критерію в різні групи.

Розмежування в подальшому цих категорій обґрунтовується нами з урахуванням сформульованих у науці критеріїв диференціації, зокрема:

1) за призначенням (функціями). Реалізація компенсаторної функції відображає основну мету застосування заходів цивільно-правової відповідальності, адже цивільна відповідальність полягає у відшкодуванні збитків, сплаті неустойки тощо (навіть у випадках порушення особистих немайнових прав потерпілої особи компенсація моральної (немайнової) шкоди здійснюється грошима). Натомість, відновлювальна функція заходів захисту полягає у відновленні попередньо існуючого становища та визначає основну мету застосування заходів захисту – захист цивільного права у тому вигляді, що існував до його порушення без припинення протиправних дій.

2) за спрямованістю впливу кожного із заходів. Заходи відповідальності спрямовані проти правопорушника, а заходи захисту – на відновлення прав потерпілої особи. Тобто, характерним для заходів

цивільної відповідальності є те, що вони визначають відповідальність правопорушника перед потерпілим. У свою чергу, відновлення порушеного суб'єктивного права досягається лише при застосуванні таких заходів захисту, які мають майновий характер, адже спричиняють негативні наслідки в майновій сфері.

3) за підставою застосування. Застосування заходів відповідальності можливе тільки за наявності складу правопорушення, а для застосування заходів захисту достатньо факту вчинення протиправної поведінки (діяння). Так, склад правопорушення (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони правопорушення) як підстава для застосування заходів відповідальності з урахуванням специфіки цивільно-правової відповідальності іноді розглядається науковцями у площині заподіяння шкоди. Але при цьому також необхідно враховувати певні цивільно-правові умови щодо застосування таких заходів, а саме: наявність шкоди (збитків); протиправність поведінки особи; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою та шкодою (збитками); наявність вини. У той же час, підставою застосування заходів захисту є протиправна поведінка (дія або бездіяльність) особи, що порушує або створює загрозу такого порушення норми права та суб'єктивного цивільного права й інтересу.

4) за змістом цих правових явищ. Зміст заходів відповідальності становить покладення на правопорушника додаткового обтяження, а заходи захисту не передбачають таких обтяжень. Вважається, що зміст такого додаткового обтяження полягає у приєднанні до порушеного обов'язку додаткового або у встановленні нового обов'язку (наприклад, виконання правопорушником зобов'язання фактично в натурі не звільняє його від обов'язку відшкоду-

вати збитки та сплатити неустойку тощо). Названа вище штрафна функція заходів відповідальності проявляється саме у додаткових майнових тягарях, що не притаманно для заходів захисту.

Проведене дослідження свідчить про те, що державний примус, як правило, застосовувався тільки до суб'єктів, які порушили суб'єктивні права учасників цивільних відносин при наявності протиправної поведінки. Хоча цивільні правовідносини є приватними та державний вплив на них є незначним, але чинним цивільним законодавством передбачено, у виняткових випадках, застосування державного примусу (що є особливістю цивільного законодавства) до осіб навіть із правомірною поведінкою (наприклад, примусове позбавлення права власності; реквізиція тощо).

Висновки

Таким чином, у сфері цивільних правовідносин державний примус має свої методологічні особливості:

1) Держаний примус у цивільному праві являє собою можливість суб'єктів публічного примусу впливати на поведінку учасників з метою захисту їх цивільних прав та інтересів або у встановлених законом випадках для задоволення суспільних потреб.

2) Публічний примус у цивільному праві може здійснюватися у юрисдикційній формі в судовому, адміністративному або нотаріальному порядках, при цьому домінуючою формою захисту є судова.

3) Реалізація державного примусу в цивільному праві здійснюється комплексом заходів захисту та заходів відповідальності. Заходи захисту й заходи відповідальності є видами державного примусу, і є реакцією держави на порушення суб'єктивних прав або невиконання юридичних обов'язків.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 17.06.2018. – [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.07.2018).
2. Погрібний С. О. Примус у механізмі цивільно-правового регулювання договірних відносин / С. Погрібний // *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 108-109.

3. Ромовська З. Українське цивільне право: загальна частина. Академічний курс / З. Ромовська. Київ: Атіка, 2005. 560 с.
4. Цивільне право України: у 2 т. / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. Харків: ТОВ «Одісей», 2008. Т. 1. 832 с.
5. Ромащенко І. Засоби та способи захисту цивільних прав: співвідношення понять / І. Ромащенко // *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 6. С. 20-23.
6. Кулинич О. П. Поняття цивільно-правового способу захисту права приватної власності на земельні ділянки / О. Кулинич // *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 222-225.
7. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія / за заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.
8. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. Т. 1. 656 с.
9. Беспалов Ю. Ф. Семейно-правовое положение ребенка в Российской Федерации / Ю. Беспалов. Владимир: ВГПУ, 2000. 190 с.
10. Бігняк О. В. Захист корпоративних прав: співвідношення категорій «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту» (сучасні погляди та концепції) / О. Бігняк // *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 43-48.
11. Кузнецова О. А. Административный порядок защиты гражданских прав / О. Кузнецов // *Право*. 2017. № 1. С.42-58.
12. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ. Дата оновлення: 17.06.2018. – [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 20.07.2018).
13. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: затв. наказом М-ва юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. Дата оновлення: 27.04.2018. – [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення: 20.07.2018).
14. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: монографія / В. Примак. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 432 с.
15. Алексеев С. С. Проблемы теории права: курс лекций: в 2 т. / С. Алексеев. Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. института, 1972. Т. 1. 281 с.
16. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть: курс лекций / В. Тархов. Чебоксары: Чувашское кн. изд-во, 1997. 331 с.